

Contribuția lingviștilor evrei la dezvoltarea lexicografiei și etimologiei românești

Doina Marta BEJAN

La dezvoltarea lingvisticii românești și-au adus o contribuție notabilă lingviști și filologi de origine evreiască care, abordând sub aspect teoretic sau aplicativ, comparativ sau interdisciplinar, variate domenii ale științei limbii, au realizat lucrări remarcabile. Formați în școlile din țara și aprofundându-și studiile în mari centre universitare din Occident, lingviștii evrei din România s-au implicat în cercetarea cu metode tradiționale sau moderne a diverselor aspecte ale limbii române chiar din perioada de constituire a noii lingvistici și filologiei ca discipline de sine stătătoare. Atenția noastră se va opri asupra a trei generații de lingviști, reprezentați de Hariton Tiktin, Ion Aurel Candrea și Alexandru Graur, ale căror contribuții etimologice și lucrări lexicografice etimologice îi plasează în seria celor mai buni etimologi români.

Primul amintit, în ordine cronologică, este Hariton Tiktin (1850-1936), autodidact, care printr-o muncă tenace și talent filologic, a acumulat cunoștințe temeinice „în domeniul lingvisticii aderând, ca orientare și metodă, la puternicul curent al neogramaticilor, dominant în Europa în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea”¹. Prin urmare, a acordat atenție faptelor de limbă, dezvăluirii unor legi fonetice regulate, limitate în timp și spațiu, și acțiunii analogiei în limbă. Din rodnică activitate a lui Tiktin reținem, pentru discuția de față, contribuția sa la lexicografia română prin publicarea între 1895-1925, pe fascicule, a lucrării de mari proporții, în trei volume, *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*. Concepută sub forma unui dicționar bilingv roman-german, menită să facă cunoscut străinilor bogăția lexicului românesc, lucrarea este un model de dicționar explicativ și istoric. Așa cum se arată în *Introducerea* la primul volum, p. V–VI, atenția autorului s-a îndreptat asupra aspectului literar al limbii și, din dorința de a înregistra date lexicale sigure, Tiktin privește cu prudență dicționarele anterioare existente, preluând din ele în primul rând termenii verificați în texte autentice. Propunându-și să realizeze un dicționar prin excelență al limbii literare, autorul introduce în lista de cuvinte neologismele uzuale în epocă și, în același timp, face o operație de selectare în rândul regionalismelor stricte. „Alarmat că nu-și va putea încheia lucrarea în termenul inițial hotărât, lexicograful renunță la neologisme, de la litera E înainte, dar este primitiv pentru regionalisme și manifestă interes pentru arhaisme. [...] Absența împrumuturilor recente din cea mai mare parte a lucrării nu poate fi trecută cu vederea și ea împieteză în mod serios asupra proporțiilor listei de cuvinte; fără această lipsă, lista de cuvinte ar fi putut fi calificată drept excepțională [...] lucrarea adună între filele sale circa 35000 de elemente lexicale (cuvinte, variante și derivate), indice ridicat pentru o operă lexicografică lipsită de majoritatea neologismelor”².

¹ L. Wald, *Lingviști și filologi evrei din România*. Prezentare și antologie de Lucia Wald, București, Editura Hasefer, 1996, p. 11.

² Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, vol II, București, Editura Științifică, 1962, p. 298.

Bibliografia pe care se bazează Tiktin în realizarea dicționarului său numără peste 550 de titluri din literatura populară și cultă, beletristică și științifică, și mărturisește grija autorului de a demonstra prin contexte ilustrative bine selectate, existența diferitelor sensuri ale cuvintelor. „Autorul a întreprins o foarte amănunțită analiză semantică a materialului, izolând (cu cifre arabe și romane) sensurile diferite ale cuvintelor și grupându-le într-o filiație istorică aproape fără cusur. [...] Secțiunea unităților frazeologice și a idiotismelor este neobișnuit de dezvoltată [...]. Iese în evidență efortul de a ilustra cât mai variat aceste îmbinări lexicale specifice”³. În încheierea fiecărui articol autorul a introdus indicații etimologice, mai toate exacte, dar, cu o prudență exagerată, Tiktin s-a limitat să înregistreze doar achizițiile certe, considerând că în toate celelalte cazuri avem a face cu etimoane necunoscute; lucrarea se remarcă astăzi îndeosebi prin numeroasele soluții în probleme controversate de etimologie.

„Bine primit, în țara și peste hotare, de la apariția primelor fascicule, (dicționarul, n.n.) a fost elogiat de savanți precum Iorgu Iordan, Sextil Pușcariu, Ioan Bogdan, Wilhelm Meyer-Lübke, M. Friedwagener etc. care l-au considerat cel mai amplu dicționar bilingv al limbii române în evoluția ei” (Wald, 1996:15). Apreciindu-se valoarea, dicționarul – completat cu noi fișe – a fost retipărit între anii 1986-1989, la Weisbaden, iar în 1998, la Editura Paideia, București, s-a publicat o reproducere după ediția din 1903, apărută la Imprimeria Statului, București.

Din a doua generație de lingviști din țara noastră, contemporan cu Alexandru Philippide, Ovid Densusianu și Sextil Pușcariu, face parte și Ion Aurel Candrea (1872-1950). Absolvent al Universității din București⁴, unde a cunoscut influența covârșitoare a lui B.P. Hasdeu⁵, își completează studiile la Paris, la Sorbona și la Ecole Pratique des Hautes Etudes, unde audiază prelegerile de romanistică, lexicografie și geografie lingvistică ale marilor profesori ai epocii: Gaston Paris, Antoin Thomas, Paul Mayer, Emil Picot, Jules Gilieron.

A fost atras din tinerețe de domeniul etimologiei, în lucrarea sa de debut⁶, sub influența curentului reconstrucției lexicale în latina vulgară prin metoda istorico-comparativă, reconstruiește 201 prototipuri latine, neatestatate în texte, care stau la baza unor cuvinte românești; o mare parte a lor a fost acceptată și figurează ca atare în dicționare până astăzi: **allagare* (rom. *alerga*), **cinga* (rom. *cinga*), **clagum* (rom. *cheag*), **galleta* (rom. *găleată*), **glemus* (rom. *ghem*), **matia* (rom. *maț*), **vivitia* (rom. *viață*) etc. Cercetările de acest fel se continuă în studiul *Etymologies roumaines*, publicat în 1902, în „Romania”, XXXI, în care explică descendența latină, ce nu va fi contestată de nimeni, a cuvintelor *adăpost*, *adevăr*, *arăta*, *boteza*, *căsca*, *ciur*, *creier*, *deștept*, *flămând*, *mușca*, *plăpând* etc.; în aceeași direcție va publica între 1904-1905, în „Convorbiri literare”, *Din elementele latinești ale limbii române*, completate în 1905 cu *Addenda la elementele latine ale limbii române* din „Buletinul Societății Filologice”, I, 39-41, (sunt latine: *adia*, *anin*, *dărâma*, *mesteacăn*, *mistreț* etc.).

³ *Ibidem*, p. 299-300.

⁴ *Ibidem*, p. 300.

⁵ Gr. Brâncuș, în *Etymologicum Magnum Romaniae*, ediție întocmită la București, Editura Minerva, 1972-1976, introduce la sfârșitul volumului al III-lea câteva pagini de adaosuri pe care Candrea le-a comunicat profesorului său.

⁶ I.A. Candrea, *Câteva substrate latine vulgare*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, 1893, VII.

Stimulat, ca și prietenul său Ov. Densusianu, de atmosfera științifică a Europei Occidentale de la sfârșitul sec. al XIX-lea și începutul celui următor, când, în 1887, apăruse ediția a V-a a dicționarului lui Fr. Diez, *Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen*, în 1890-1891, prima ediție a dicționarului lui G. Krötting, *Lateinisch-romanisches Wörterbuch. Etymologisches Wörterbuch der romanischen Hauptsprachen*, iar în 1911, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch (REW)* al lui Wilhelm Meyer-Lübke, Candrea, în colaborare cu Densusianu, va alcătui între 1907-1914, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine.*” Aceasta lucrare, la care Candrea a avut o contribuție hotărâtoare, reprezintă sinteza cercetărilor sale etimologice anterioare și conține multe inovații față de lucrările similare din epocă, între care și aceea că termenii românești sunt analizați din perspectivă romanică. Fără a fi încheiat (întrerupt la vb. *a putea*), dicționarul a fost apreciat favorabil, pentru ingeniozitatea soluțiilor⁷.

Articolele sunt redactate după un model ușor de urmărit: cuvântul-titlu este însoțit de indicații morfologice și de traducere în franceză; sunt date apoi, prin izolare grafică, formele corespunzătoare din dialectele românești sud-dunărene, transcrise fonetic; la fel se procedează cu regionalismele din daco-română, variantele fiind date în continuarea cuvântului – titlu și cu trimeri la sursă. De exemplu, varianta *fărină* se întâlnește în Suceava, Bihor, Oaș, (cu șase indicații de surse informative), *făină* e cunoscut în limba veche (Coresi, Dosoftei,) și în Apuseni. „Se poate spune că vocabularul sud și nord-dunărean, atât cât putea fi cunoscut la începutul secolului al XX-lea, se regăsește în acest dicționar împreună cu vocabularul limbii comune și cu cel al limbii vechi. Este vorba, evident, de fondul latin al lexicului”⁸. Secțiunea cea mai importantă și mai încărcată de fapte este cea etimologică, unde materialul etimologic provine din latina inscripțiilor ori din textele de latină vulgară, de latină clasică, ori din rezultatele reconstrucției. Cele 1491 de articole ale CDDE oferă un număr imens de fenomene privind istoria celor trei compartimente ale limbii române: fonetică, morfosintaxă, vocabular, prevalând faptele de fonetică, explicate prin reguli și accidente, prin analogie, prin combinații sintactice, prin accent ori poziție în frază etc. Într-un paragraf aparte sunt trecute corespondentele romanice – reflexe ale aceluiași etimon latin cu al cuvântului românesc din titlu. „Formați în mediul lingvisticii romanice din Franța și Germania începutului de secol XX, era de așteptat ca cei doi autori să apeleze, pentru comparații, nu numai la idiomurile romanice propriu-zise, ci și la dialectele și graiurile acestora. CDDE devine, în felul acesta, un veritabil «etymologicum» romanic. Viziunea larg romanică asupra istoriei lexicului românesc justifică, pe de o parte, reconstrucțiile de etimonuri latinești, iar pe de alta, explicația a numeroase particularități de evoluție (fonetică, gramaticală, semantică) a cuvintelor românești prin sprijin analogic în domeniul romanic”⁹.

Secțiunea cea mai dezvoltată cuprinde derivatele cuvântului de bază, putându-se constata astfel capacitatea extraordinară a românei de a crea familii largi de cuvinte cu ajutorul sufixelor și al prefixelor, autorii punând în lumină forța derivativă a cuvintelor de origine latină, considerate în raport cu cele împrumutate din slavă. La derivate sunt

⁷ L. Wald, *op. cit.*, p. 82.

⁸ Gr. Brâncuș, *Studiu introductiv* la I.A. Candrea – Ov. Densusianu, *Dicționar etimologic al limbii române. Elementele latine. (A – PUTEA)*, București, Editura PARALELA 45, 2006, p. 11.

⁹ *Ibidem*, p. 13.

indicate sensurile, tipul de limbaj de care aparțin, zona dialectală, trimiterea la sursa de atestare și corespondentele romanice sau balcanice luate ca model de derivare; apar uneori compuse, locuțiuni, expresii fixe; cuvântul de bază este urmat, în articole separate, de toate derivatele etimologice, adică transmise ca atare din latină; de exemplu, *alb* (lat. *albus*) e tratat în același grup cu derivatele *albastru* (lat. *alabaster*), *albeață* (lat. **albitia*), *alboare* (lat. *albor*), *albumeala* (lat. *albumen*), *albi* (lat. **albire*). S-ar desprinde de aici concluzia că s-a urmărit evidențierea faptului că „româna a moștenit nu unitățile izolate, ci lexicul latin în totalitatea lui filtrat prin specificul unui limbaj popular, colocvial rustic. Lexicul moștenit e un tot unitar, pe când cel împrumutat (din slavă etc.) este constituit de regulă din unități separate”¹⁰.

„Comparația cu limbile romanice în planul derivatelor, la fel cum se procedează și cu cuvintele de bază, conferă dicționarului valoarea superioară a unui instrument de lucru pentru cercetările de romanistică”¹¹.

În ultimul paragraf al articolului de dicționar sunt înregistrate formele sub care cuvintele românești au putut fi împrumutate de limbile vecine: bulgara, sârba, ucraineana, neogreaca, maghiara; acest aspect este apreciat a fi o inovație importantă a dicționarului discutat, rezultatul cercetărilor consacrate influenței exercitate de limba română asupra limbilor vecine facilitând studiile ulterioare destinate acestei probleme.

Pentru a stabili locul deosebit ocupat de CDDE printre alte opere lexicografice, Florica Dimitrescu l-a raportat la dicționarele etimologice realizate în epocă și a remarcat că deosebiriile dintre CDDE și *Etym. Wört.* constau „mai ales în felul în care sunt concepute articolele, în explicațiile date la fiecare articol; acestea, în general, sunt mai bogate în CDDE, dicționar cu un mai pronunțat caracter analitic. Paragraful ultim din CDDE, privitor la influența limbii române asupra altor limbi, nu apare decât cu totul sporadic la Pușcariu pentru care această problemă nu a constituit o preocupare permanentă. De asemenea, în CDDE se apelează în mai mare măsură la mărturia formelor romanice decât în *Etym. Wört.*, atrăgându-se atenția asupra formelor vechi sau regionale, nu numai asupra celor literare; aproape în toate cazurile numărul acestora este mai ridicat în CDDE decât în *Etym. Wört.*, de pildă, pentru *miercuri* Pușcariu propune etimonul *mērcurii* (*dies*) și citează formele: it. *mercoledì*, prov. *dimercre*, fr. *mercredi*, ven. *mercure*, sard. *mercuris*, pr. *merces*, sp. *miércoles*, în timp ce în CDDE se pornește de la lat. *mērcuris dies* și sunt menționate formele: ven. vic. *merkore*, cal. *mjerkuri*, sic. *merkurì*, sard. *merkuris*, v.fr. prov. *merces*, span. *miércoles*, (mai des în compunere cu *dies*: it. *mercoledì*, fr. *mercredi*, vfr. *dimercre*, prov. *dimercre*, cat. *dimecres*). Și în raport cu REW, în CDDE apar, de multe ori, fără ca acesta să aibă pretenția a fi un dicționar „romanic” propriu-zis, forme romanice mai numeroase: un singur exemplu edificator: la *blestema* în CDDE apar în plus față de REW cinci forme romanice: rrt. *blastemmer*, vit. *biastemar*, abr. *jaštemá*, sard. *frastimare*”¹².

Păstrându-și până astăzi, în întregime, valoarea științifică, CDDE a fost reeditat de Grigore Brâncuș în colecția *Marile dicționare* a editurii *Paralela 45* din București. În încheierea *Notei la ediție*, cercetătorul apreciază că „De la publicarea CDDE până astăzi etimologia românească a evoluat mult. S-au adus contribuții numeroase privind fondul neologic și laturile periferice ale vocabularului. Revistele de lingvistică din București,

¹⁰ *Ibidem*, p. 14.

¹¹ Loc. cit.

¹² Fl. Dimitrescu, *I.A. Candrea, lingvist și filolog* (Ediție și studiu introductiv), București, 1974.

Cluj și Iași au publicat, număr de număr, un imens material etimologic. După al doilea război mondial și chiar și în zilele noastre au apărut foarte multe volume de «contribuții etimologice». Au fost cercetate în amănunțime substratul, influențele vechi, terminologiile populare și culte. În schimb, fondul moștenit din latină a rămas aproape neatins, o materie lexicală cristalizată definitiv în cele două excelente dicționare etimologice de la începutul secolului al XX-lea, al lui Pușcariu și cel al lui Candrea și Densusianu.¹³

I.A. Candrea a mai colaborat cu Densusianu și la o altă lucrare lexicografică rămasă neterminată, *Dicționarul general al limbii române din trecut și de astăzi*, după al cărei plan, Candrea va elabora, după 22 de ani, o operă de proporții impresionante, *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea românească”* (București, 1931) în colaborare cu Gh. Adamescu (CADE); și în această lucrare, asupra căreia nu vom insista, I.A. Candrea s-a distins prin stabilirea unor bune etimologii. Fără a teoretiza asupra problemelor pe care le ridică alcătuirea unui dicționar, Candrea a dovedit prin opera sa lexicografică că „înțelegea dicționarul ca pe un tezaur de civilizație care trebuie redactat metodic, pe baza informațiilor și a cunoștințelor celor mai exacte despre cuvânt”¹⁴.

Ultimul dintre marii învățați ai științei limbii din secolul al XX-lea, pe care îl amintim, figură marcantă a lingvisticii românești, Alexandru Graur (1900 - 1988), licențiat în filologie clasică la Universitatea din București, și-a perfecționat studiile în mai multe instituții de învățământ superior din Franța, audiind mari specialiști ai epocii, printre care A. Meillet, J. Bloch, M. Roques și J. Vendryes. Opera științifică a lui Alexandru Graur reflectă interesul pentru limbile clasice, indo-europenistică, lingvistică generală și limba română. Contribuții valoroase a adus în domeniul etimologiei, unde pe baza unei temeinice pregătiri de specialitate și a unui remarcabil simț al limbii, a elaborat numeroase studii și articole, precum și două volume: *Etimologii românești* (1963) și *Alte etimologii românești* (1975). Spre deosebire de înaintașii săi, care au fost preocupați aproape exclusiv de stabilirea originii unui mare număr de cuvinte, Graur a fost interesat și de aspectele teoretice ale etimologiei generale și, mai ales, românești, și de perfecționarea metodelor de cercetare etimologică.

Chestiuni de ordin teoretic privind etimologia sunt dezbătute în primele 50 de pagini ale lucrării *Etimologii românești* unde savantul atrage atenția asupra necesității studierii faptelor de limba concrete, privite în mod istoric. De numele lui Al. Graur se leagă *teoria etimologiei multiple* care permite explicarea provenienței unui cuvânt din două sau mai multe surse diferite (din aceeași epocă sau la oarecare distanță în timp și în spațiu), teorie care a dat un impuls special cercetării privitoare la originea neologismelor românești. Cercetătorul publică în SCL, 1950, I, p. 22-34, studiul *Etimologia multiplă*, pe care îl reproduce cu unele modificări și completări în volumul *Studii de lingvistică generală*: prin *etimologie multiplă* a înțeles proveniența unui cuvânt din două sau mai multe surse diferite (în aceeași epocă sau la distanță în timp). Un cuvânt poate avea etimologie multiplă în ceea ce privește forma (de exemplu, varianta populara *doftor* și forma literară *doctor* constituie unul și același cuvânt, prima formă se explică prin intermediar slav, iar a doua, împrumut direct din latină și prin intermediul limbii franceze) sau în ceea ce privește sensul (ori de câte ori este posibil, sensurile unui

¹³ Gr. Brâncuș, *op. cit.*, p. 20.

¹⁴ Fl. Dimitrescu, *op. cit.*, p. 45.

cuvânt trebuie repartizate pe etimoane)¹⁵. După câțiva ani autorul a revenit asupra acestui principiu arătând încă o dată¹⁶ că etimologia multiplă este o realitate și că teoria trebuie luată în considerare și pentru sufixe. De pildă, originea sufixului românesc *-ez*, care formează numele locuitorilor unui oraș sau ai unei țări: *vienez*, *polonez*, trebuie explicată fie prin împrumut dintr-o limbă occidentală, italiană, fie prin prezența sufixului în cuvinte din neogreacă, de exemplu: cuvântul *englez* trebuie explicat prin neogreacă – *Ἑγγλέζος* – și nu ca provenind direct din it. *Inglese* cum arată dicționarele, căci vocala inițială nu este explicabilă în româna nici prin franceză, nici prin italiană. Graur observă că abia în ultimele decenii româna a început să formeze în mod independent cuvinte în *-ez* derivate de la nume de țări cu care românii aveau înainte slabe raporturi (*ganez*, *vietnamez*), ceea ce înseamnă că sufixul amintit a devenit productiv în românește, dar cuvintele pe care le formează continuă să fie derivate numai de la nume străine.

A doua contribuție adusă de Alexandru Graur, exprimată în articolul intitulat *Etymologie collective*, publicat în volumul *Linguistique contemporaine. Hommage à Eric Buyssens*, Bruxelles, 1970, p. 83-86, privește metodologia cercetării etimologice. Ideea de bază a acestui articol este că cercetătorul are dreptul să izoleze un cuvânt pentru a-l studia, cu condiția de a nu pierde din vedere că izolarea nu este starea lui naturală și că respectivul cuvânt este legat de alte unități lexicale. Încă din 1963, când a publicat studiul *Etimologii românești*, Al. Graur a precizat în introducere că cercetarea originii unui cuvânt l-a obligat adesea să ia în discuție etimologia altor cuvinte apropiate fie prin înțeles, fie prin formație. Acest nou mod de a privi originea unui cuvânt prin încadrarea cuvântului într-un ansamblu de unități lexicale care prezintă anumite caracteristici comune, formale, semantice, morfematice, a făcut posibilă corectarea multor etimologii. De exemplu, examinând ansamblul lexical alcătuit din substantive franțuzești de genul feminin, Graur¹⁷ a observat că multe dintre acestea sunt în română neutre și, mai rar, masculine. Constatând că aceleași substantive franțuzești există și în rusă, dar de genul masculin, a tras concluzia că ele ne-au venit din franceză prin intermediul limbii ruse și, eventual, al limbii neogreacă. În mod similar s-a procedat și în examinarea altor grupuri de cuvinte discutate în cărțile menționate. Theodor Hristea apreciază că „în cazurile citate și în altele [...] s-a folosit, în esență, o metodă de investigație specifică etimologiei structurale, așa cum s-a constituit ea în a doua jumătate a secolului nostru (al XX-lea, n.n.). Din acest punct de vedere, concepția lui Alexandru Graur se apropie foarte mult de a lui Pierre Guiraud, reprezentatul cel mai autorizat al noii metode de investigație etimologică. [...] Comparând metoda de cercetare a lui Graur cu cea a lui Guiraud, nu este greu de observat că acestea converg în ceea ce au ele esențial. Fără a fi fost influențat de cercetările lui Guiraud ori ale altor lingviști străini (apărute în imensa lor majoritate după ale sale), Alexandru Graur a intuit perfect că progresul etimologiei românești este condiționat, printre altele, de examinarea unui cuvânt nu numai izolat, ci și în legăturile lui multiple cu celelalte cuvinte care îi seamănă din punct de vedere formal, semantic sau morfologic. Fără să-și dea, probabil,

¹⁵ Al. Graur, *Studii de lingvistică generală* (varianta nouă), București, Editura Academiei, 1960, p. 72.

¹⁶ Al. Graur, *Etimologii românești*, București, Editura Academiei, 1963, p. 11-18.

¹⁷ *Ibidem*, p. 42-51.

seama de importanța și originalitatea inovației sale metodologice, lingvistul român făcea, într-un fel oarecare, etimologie structurală „avant la lettre”¹⁸.

Al. Graur a făcut și o serie de precizări de ordin metodologic în legătură cu *reconstrucția* pe care se bazează metoda comparativ-istorică, prin aplicarea căreia s-a putut ajunge la concluzia că un mare număr de idiomuri actuale provin dintr-o limbă unică numită indo-europeană. Deși este o metodă de care unii au abuzat, iar alții au contestat-o, Graur arată că atunci când se bazează pe comparație, reconstrucția este recomandabilă. Comparându-se cuvintele din două sau mai multe limbi, se poate stabili atât originea comună a respectivelor cuvinte, cât și proveniența lor din aceeași sursă mai îndepărtată a limbilor cărora le aparțin unitățile lexicale atrase în comparație. Studiind o mulțime de cazuri concrete (atât în limba română, cât și în alte limbi), Al. Graur conchide că nu trebuie să judecăm toate reconstrucțiile în bloc, întrucât unele sunt bune, iar altele greșite. În legătura cu reconstrucția ca metodă de studiu a limbilor dispărute și de stabilire a unor forme care au existat în limbile moarte și, îndeosebi, în latină, savantul s-a pronunțat într-un articol *Mots „reconstruits” et mots attestés*, BL, 1934, II, p. 11-12, republicat cu unele completări și precizări în *LGS*, p. 450-458. Opunând cuvintele „reconstruite” celor atestate, Graur mai arată că, în cazuri cu totul speciale, putem avea mai multă încredere în etimonurile neatestare, decât în cele care figurează în unele dicționare românești; demonstrația o face discutând etimologia derivatelor *apar*, *cepar* și altele, recomandând să se studieze nu numai etimologia unui cuvânt, ci și istoria noțiunii pe care o denumește. „Cerând să respectăm și în materie de etimologie <principiile logicii și ale gramaticii> (cf. *SLG*, p.458), Al. Graur nu face altceva decât să pledeze, fie și indirect, în favoarea metodei de cercetare a vocabularului cunoscută sub numele de *Worter und Sachen* și introdusă în lingvistică de către reputații romaniști Hugo Schuchardt și Rudolf Meringer”¹⁹.

Alexandru Graur a fost preocupat nu numai de originea sau proveniența imediată a cuvintelor, ci și de *etimologia lor îndepărtată*, necesară pentru a ști de unde vine un cuvânt în limba din care l-am împrumutat, pentru a se înțelege astfel mai ușor unele evoluții semantice, raporturile de filiație între cuvinte care, la prima vedere, nu au nimic comun din punct de vedere genetic. Savantul a realizat două dicționare în care urmărește etimologia îndepărtată a cuvintelor românești: *Dicționar de cuvinte călătore* (București, Editura Albatros, 1978) și *Cuvinte înrudite* (București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980).

Pentru a ilustra „călătoria” celor 1335 de cuvinte înregistrate în primul dintre dicționarele citate, a căror istorie se împletește cu istoria omenirii, autorul pornește de la cea mai îndepărtată sursă cunoscută și apoi înșiruie limbile prin care a trecut un termen înainte de a pătrunde în limba română; paralel cu descrierea călătoriei se dau explicații sumare asupra structurii originare a cuvântului și asupra modificărilor formale și semantice pe care acesta le-a suferit trecând dintr-o limbă într-alta. De exemplu, arabul *gubba* „rufă fină”, are în română trei reprezentanți (deveniți cuvinte diferite), întrucât au ajuns la noi pe trei căi diferite: *giubea* (de origine turcească), *șuba* (de origine maghiară sau sârbo-croată) și *jupa* (împrumut din franceză – *jupe*) .

¹⁸ Th. Hristea, *Concepția etimologică a lui Alexandru Graur*, în *Omagiu – Alexandru Graur*, București, Editura Academiei Române, 2000, p. 151.

¹⁹ *Ibidem*, p. 156.

În cel de-al doilea dicționar, *Cuvinte înrudite*, sunt înregistrate peste 5000 de cuvinte grupate în familii etimologice, luându-se ca punct de plecare un cuvânt latinesc moștenit sau împrumutat, în românește, pe cale savantă; un exemplu: „Din substratul mediteranean provine în latinește *guberno* „a conduce”, trecut în franceză sub forma *gouverner*, de unde rom. *a guvernă*; derivatul francez *gouvernante* a devenit în românește *guvernantă*. Din aceeași sursă mediteraneană este grecescul *kybernao* > ngr. *kiverno*, de unde în română – *a chivernisi*. Din greaca veche a fost reluat de curând radicalul, în parte cu pronunțarea originală, și astfel s-a format termenul internațional *cibernetica*”.²⁰ Dicționarul „are meritul de a conține aproape întotdeauna esențialul și de a oferi o mulțime de sugestii și de informații celor interesați de studiul dubletelor etimologice, de problemele frazeologiei sincronice și diacronice sau de evoluția semantică, adeseori spectaculoasă, a cuvintelor din mai multe limbi înrudite. Așa-zisa viața a cuvintelor nu poate fi înțeleasă fără a reconstrui drumul pe care acestea l-au parcurs pentru a ajunge în limba română și fără a le studia cu rudele lor mai apropiate sau mai îndepărtate. Relația dintre limbă și societate devine și ea mult mai evidentă, iar necesitatea de a studia istoria unui idiom în strânsă legătură cu istoria colectivității care vorbește idiomul respectiv, se impune de la sine. Este aici una dintre ideile scumpe lui Al. Graur și ea revine, asemenea unui leitmotiv, în mai toate lucrările sale de teorie a limbii”²¹.

Convins că în cercetarea faptelor de limbă și a fenomenelor lingvistice, în general, sincronia trebuie să se îmbine cu diacronia, Graur a susținut că un studiu descriptiv al limbii presupune și cercetare istorică, deci obligația de a se recurge la etimologie, care devine în felul acesta o componentă fundamentală a științei limbii. Alexandru Graur „a fost în același timp, un reputat filolog clasicist, un gramatician unanim apreciat, un excelent lexicolog în sensul larg al cuvântului (deci și etimolog) și nu în ultimul rând un teoretician al limbajului”²².

Cele câteva aspecte din activitatea lingviștilor evrei din România, care au fost amintite mai sus, sperăm să aibă darul de a evidenția un crez, formulat de Moisi Mendelsohn, „adoptați limba și aspirațiile poporului în mijlocul căruia trăiți”, crez pe care l-au urmat cu consecvență întreaga lor viață, aducând lumină într-un domeniu care oglindește cel mai deplin specificul național al unui popor – limba.

Bibliografie selectivă

- Candrea, I.A., Densusianu, Ov., *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine. (A-PUȚEA)*, ed. îngrijită și studiu introductiv de Gr. Brâncuș, București, Editura Paralela 45, 2006.
 Graur, Alexandru, *Studii de lingvistică generală*, București, Editura Academiei, 1960.
 Graur, Alexandru, *Etimologii românești*, București, Editura Academiei, 1963.
 Graur, Alexandru, *Alte etimologii românești*, București, Editura Academiei, 1975.
 Graur, Alexandru, *Dicționar de cuvinte călătoare*, București, Editura Albatros, 1978.
 Graur, Alexandru, *Cuvinte înrudite*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980.
 Tikin, H., *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, vol. I-III, Wiesbaden, 1986-1989.

²⁰ Al. Graur, *Cuvinte înrudite*, București, Editura Albatros, 1978, p. 7.

²¹ Th. Hristea, *op. cit.*, p. 159.

²² *Ibidem*.

La contribution des linguistes d'origine juive au développement de la lexicographie et de l'étymologie roumaines

Les intellectuels d'origine juive, formés dans les écoles roumaines et dans de grands centres universitaires de l'Occident, se sont intégrés dans la culture roumaine et ont eu des contributions notables dans un domaine qui relève du spécifique national d'un peuple, à savoir sa langue. Les linguistes juifs se sont intéressés de près à la science de la langue, et la visée de leur recherche concerne aussi des aspects de la lexicologie, de la lexicographie et de l'étymologie roumaines. Il faut rappeler là-dessus des ouvrages et des articles de Hariton Tiktin, Ion Aurel Candrea et Alexandru Graur qui, par des méthodes de recherches traditionnelles, ont ouvert la voie et ont consolidé l'étude et la recherche du lexique roumain en perspective synchronique et diachronique. Compte tenu de la valeur de leur contribution, ils ont joui de la considération de certains grands linguistes roumains tels B. P. Hasdeu, Ov. Densusianu, Al Rossetti, avec qui ils ont collaboré constamment.

*Universitatea „Dunărea de Jos”, Galați
România*

